

20

ORDE TE MIDDEN VAN CHAOS

De opgave voor ieder nieuw tijdperk is een op-nieuw geïntegreerd wereldbeeld, een nieuwe synthese van oude wijsheid en toekomstige aspiraties en idealen. Het is door te antwoorden op de periodieke uitdaging van de geschiedenis dat de mens vooruitgang kan boeken op het pad van de evolutie. En dit antwoord kan alleen een creatieve vooruitgang worden als de laatste ontdekkingen in onze kennis van *feiten* en van het *bestaan* aan de ene kant, en de pas verworven inzichten in de sfeer van *essentie* en *waarde* aan de andere, samengebracht worden in een alomvattende *Welt-anschauung*

Haridas Chaudhuri³¹

Ik heb betoogd dat een aantal opmerkelijke, gelijktijdige en onderling verbonden ontwikkelingen op wereldniveau een diepgaande invloed uitoefenen op menselijke aangelegenheden – op denken, handelen en waarden in de economische, sociale en politieke sfeer – en op het menselijk bewustzijn en de spiritualiteit. Als een gelijktijdige verzameling zijn deze ontwikkelingen zonder precedent. Bovendien zijn ze in hoge mate convergent in de zin dat ze alle, op nieuwe manieren die geschikt zijn voor onze tijd, het holisme van het bestaan, de realiteit van heelheid naar voren brengen.

In het licht van deze ontwikkelingen, zou ik in dit afsluitende deel van onze verkenning van heelheid de voorgevoelens willen aanhalen van drie denkers uit het betrekkelijk recente verleden, omdat ze achteraf gezien profetisch gebleken zijn.

De Harvard-socioloog Pitirim Sorokin was van mening dat we ons bevonden in een neergang van wat hij noemde de “zin-

tuiglijke” vorm van cultuur en samenleving – een cultuur waarvoor werkelijkheid en waarde beperkt zijn tot dat wat gezien, gehoord, aangeraakt, geproefd en geroken kan worden; een cultuur die de neiging heeft wetenschappelijke kennis van de fysieke en biologische eigenschappen van de zintuiglijke werkelijkheid te cultiveren, en religie en theologie te verwaarlozen; een cultuur waarvan de heersende ethiek onveranderlijk utilitaristisch en hedonistisch is.* Sorokin had het gevoel dat de Zintuiglijke Cultuur zijn creatieve missie op briljante wijze had volbracht, vooral op het gebied van de wetenschap, technologie, kunst, politiek en economie, maar dat zij nu in verval was. Hij zag ons staan tussen twee tijdperken – de stervende Zintuiglijke Cultuur van ons schitterende verleden, en de komende cultuur van de creatieve toekomst, een nieuwe Integrale Orde.¹⁵³ Sorokin betoogde dat geen van de ons bekende ideologieën, zoals kapitalisme, socialisme, communisme, collectivisme, aristocratie en democratie, absolute waarden vertegenwoordigen en hij was van mening dat zelfs de natie-staat en het privé-eigendom hun tijd van grootste dienst aan de mensheid hadden gehad.

De tweede profetische denker die ik in gedachten heb is de katholieke paleontoloog-mysticus Pierre Teilhard de Chardin, van wie sommige werken voor het eerst na zijn dood in de late vijftiger jaren gepubliceerd werden. Zoals Sir Julian Huxley schreef in zijn Inleiding tot *The Phenomenon of Man*, bracht Teilhard een drievoudige synthese tot stand – van de materiele en de fysieke wereld met de werelden van het denken en de geest; van het verleden met de toekomst; en van verscheidenheid met eenheid, het vele met het ene. Ook Teilhard voorzag een grote overgangperiode. Hij geloofde dat “de kwalen waar we aan lijden hun oorsprong vinden in de grondslag van het menselijk denken,” maar ook dat we de grootste periode van verandering binnengaan die de wereld ooit heeft ge-

*Sorokins monumentale vierdelige werk *Social and Cultural Dynamics* werd geschreven in de jaren 1937-1944.¹⁵²

kend – een verandering die te maken heeft met de totale structuur van het menselijk bewustzijn en het begin van een nieuwe vorm van leven. Zowel in *The Phenomenon of Man* als in *The Future of Man* gaf Teilhard uiting aan zijn diepe overtuiging omtrent de uiteindelijke rol en verantwoordelijkheid van de mens. In het laatstgenoemde boek zet hij zijn visie op menselijke vooruitgang af tegen diegenen die er niet in slagen deze waarheid in te zien. Voor diegenen die hij bestempelt als de “immobielen”, de “passielozen”, de “tragen”, het “pessimistische” kamp, verandert er niets. Voor hen “keren menselijk lijden, slechtheid en oorlog, hoewel ze voor een ogenblik kunnen terugwijken, in elk tijdperk weer terug met een toenemende kwaadaardigheid. Zelfs het streven naar vooruitgang draagt bij aan het totaal van het kwaad.... Voor de rust van de mens, uit naam van het Feit, en ter verdediging van de heilige Gevestigde Orde, verbieden de immobielen de aarde te bewegen. Niets verandert, zeggen ze, of kan veranderen.¹⁵⁹

Teilhard zette de aard van de verandering die hij voorzag als volgt uiteen: “Het is zeer opmerkelijk dat de morfologische verandering van levende wezens minder snel is gegaan precies op het moment dat het Denken op aarde verscheen.... Als we een definitief antwoord willen vinden op de vraag van de wezenlijke vooruitgang van het Universum, dan moeten we dat doen... door ons een wereld voor te stellen waarvan het evolutionaire vermogen *geconcentreerd is op en beperkt is tot de menselijke ziel*.... Wat is het verschil tussen onszelf, burgers van de twintigste eeuw, en de vroegste menselijke wezens, wier ziel voor ons niet totaal verborgen is? Organisch gesproken waren de vermogens van die verre voorouders waarschijnlijk gelijk aan die van ons.... Het heeft er alle schijn van... dat het individuele instrument van denken en handelen zijn einddoel heeft bereikt. Maar [in een andere dimensie] ligt de grote superioriteit boven de Primitieve Mens, die we verworven hebben en die door onze nakomelingen vergroot zal worden in een mate waarvan we zelf niet kunnen dromen, in de sfeer van de zelfkennis; in ons groeiend vermogen om onszelf in tijd en ruimte te plaatsen, tot het punt waarop we ons

bewust worden van onze plaats en verantwoordelijkheid in relatie tot het Universum.”¹⁵⁹

Ongeveer een halve eeuw voor deze twee invloedrijke denkers leefde H.P. Blavatsky. Toen het grove materialisme en imperialisme hoogtij vierden in het Westen, stelde zij op moedige wijze de aannames van de materialistische wetenschap ter discussie en ook de bekrompen theologie van haar dagen, en bracht zij denkbeelden over bewustzijn, denkvermogen en materie naar voren die vandaag de dag in toenemende mate bevestigd worden door de nieuwste ontwikkelingen in de wetenschap en door de dieptepsychologie en de transpersoonlijke psychologie. Blavatsky hield zich, naast andere fundamentele vraagstukken, diepgaand bezig met het grootse thema van de kosmische en planetaire evolutie. (Merk op dat de evolutie op de een of andere manier deze drie oorspronkelijke denkers allemaal bezighield.) Ik heb Blavatsky's verreichende stellingen over involutie en evolutie al besproken, en laten zien dat de tegenwoordig in opkomst zijnde theorie van de co-evolutie de denkbeelden die zij naar voren bracht tot op zekere hoogte bevestigt. In plaats van het geloof van het Westen in de superioriteit van het blanke ras (zelfs boven de eerbiedwaardige Chinese en Indiase volkeren) verkondigde zij de eenheid van de mensheid, niet alleen in biologische maar ook in veel diepzinniger, kosmische zin. Ik denk dat men gerust kan stellen dat de huidige impuls in de richting van een synthese van kennis – een nieuwe honger naar de integratie van religie, filosofie en wetenschap – veel aan Blavatsky te danken heeft en aan de theosofische beweging waarvan zij de mede-oprichter was.*

Nu is het zo dat Blavatsky naast de eenheid van al het bestaande het bestaan van periodiciteit als een fundamenteel principe veronderstelde. In haar schema ligt periodiciteit ten

*De Theosophical Society werd oorspronkelijk opgericht te New York in 1875 en ontwikkelde zich tot een internationale theosofische beweging die gewijd is aan de aanmoediging van de synthese van religie, filosofie en wetenschap en het inzicht dat de mensheid één is en ondeelbaar.

De Theosofische Vereniging is, terwijl ze ieder lid de volledige vrijheid laat om die leringen die bekend staan als theosofie te interpreteren, gewijd aan het bewaren en het realiseren van de Oude Wijsheid, die zowel een wereldbeeld bevat als een visie op de zelftransformatie van de mens. Deze traditie is gebaseerd op bepaalde fundamentele stellingen:

- Het universum en alles wat daarin bestaat vormen een onderling verbonden en onderling afhankelijk geheel.
- Ieder bestaand wezen – van atoom tot sterrenstelsel – is geworteld in dezelfde universele, leven scheppende Werkelijkheid. Deze Werkelijkheid is alles doordringend, maar kan nooit samengevat worden in haar delen, omdat het alle uitdrukkingsvormen overstijgt. Zij openbaart zichzelf zowel in de doelgerichte, geordende en zinvolle processen van de natuur als in de diepste regionen van het denken en de geest.
- De erkenning van de unieke waarde van ieder levend wezen drukt zich uit in de eerbied voor het leven, mededogen voor allen, sympathie voor de behoefte van alle individuen om de waarheid voor zichzelf te vinden, en respect voor alle religieuze tradities. De manieren waarop deze idealen werkelijkheden worden in het individuele leven zijn zowel de bevoorrechte keuze als de verantwoordelijke daad van ieder mens.

Centraal in de belangstelling van de theosofie staat het verlangen om begrip en broederschap tussen mensen van alle rassen, nationaliteiten, filosofieën en religies te bevorderen. Daarom worden allen, ongeacht hun ras, geloof, sekse, kaste of huidskleur uitgenodigd om op gelijkwaardige wijze deel te nemen aan het leven en het werk van de Vereniging. De Theosofische Vereniging legt geen dogma's op, maar wijst naar de bron van eenheid achter alle verschillen. Toewijding aan de waarheid, liefde voor alle levende wezens, en een leven van daadwerkelijk altruïsme zijn de kenmerken van een waar theosoof.

*The Theosophical Worldview.**

*Een pamflet dat is uitgegeven door de Theosophical Society in America.

grondslag aan, en wordt het weerspiegeld in, de universele voortgang van alles wat bestaat in de richting van een hogere vorm van leven. Ze legde er de nadruk op – en hierop zou ik de aandacht willen vestigen – dat, terwijl verandering voortdurend plaatsvindt en alomtegenwoordig is, dit niet ongericht gebeurt en *nooit ingaat tegen de innerlijke wet*. (Dit is de overtuiging die ten grondslag ligt aan de Chinese visie op verandering zoals die voorkomt in de I Ching.) De kosmische dynamiek is nooit alleen maar willekeurig of blind of mechanisch maar, integendeel, vormt een uitdrukking van een innerlijke wet; bovendien is de innerlijke wet niet een blinde, mechanische, deterministische wet, maar een levende en intelligente. Het is een wetmatigheid die bevorderlijk is voor het samengaan van noodzakelijkheid en creativiteit in de natuur en in het menselijk leven, individueel en collectief; een wetmatigheid die vooruitgang op alle niveaus naar een hogere vorm van leven toestaat en bevordert. Zij bracht deze zeer fundamentele wet in verband met de wet van “karma”.

We hebben de leer van karma besproken, en ook de chaos-theorie van de wetenschap, die een aantal opmerkelijke parallellen met karma vertoont. Zowel karma als de chaos-theorie berusten, zoals ik heb laten zien, op het holistische principe, en hebben te maken met het oplossen van de spanning tussen de krachten van instabiliteit en onevenwichtigheid aan de ene kant, en die van harmonie en creativiteit aan de andere. Maar het is de wet van karma die ons hier interesseert. Zoals we hebben gezegd, is karma de wet van actie en reactie, de kosmische en morele wet die evenwicht en harmonie herstelt overal waar deze verstoord zijn, en dat op een manier doet die niet statisch is maar toekomstgericht. Ik zou nu het karmische principe willen toepassen op onze huidige maatschappelijke situatie en laten zien hoe opmerkelijk de toestanden op de planeet een illustratie vormen van de werking van deze wet.

De huidige aanblik van de planeet lijkt ordeloos en chaotisch te zijn, kenmerken die meestal als het tegendeel van orde worden beschouwd. Maar de leer van karma stelt (en de chaos-theorie veronderstelt) dat zelfs destabiliserende ge-

beurtenissen onderworpen zijn aan een universele wet. De dynamiek die werkzaam is in de maatschappelijke aangelegenheden van vandaag vormt een illustratie van deze leer. Er is een opvallende wanorde. Tegelijkertijd hebben de problemen een wereldwijd karakter en zijn ze op dynamische wijze onderling verbonden. Waar duidt dit wereldwijde karakter en deze onderlinge verbondenheid anders op dan op een innerlijke wet? Zoals we eerder al zagen houdt massale armoede verband met de kortzichtige manier waarop de meer welvarende delen van de bevolking rijkdom hebben nagejaagd. Er is een fataal verband tussen de industriële produktie van het type dat grote hoeveelheden ruwe materialen en energiebronnen verbruikt en de verslechtering van het milieu. Het milieu gaat ook achteruit door diegenen die armoede lijden. De grote druk op het land, vooral in de armste landen, leidt tot een groot aantal rampen in die landen. In zulke regio's als de Sahel zien we de tragische en vicieuze cirkel van de armoede die tot de verslechtering van het milieu leidt, die op zijn beurt weer tot grotere armoede leidt. Woestijnvorming, een belangrijke bedreiging voor het leven op deze planeet, is het gevolg van complexe interacties tussen mensen, land en klimaat.

Zoals ontwikkeling van invloed is op het milieu, zo kan omgekeerd de verslechtering van het milieu economische ontwikkeling vertragen of omkeren. En misschien wel de grootste bedreiging voor het milieu van de aarde, voor duurzame menselijke vooruitgang en zelfs voor ons voortbestaan, is de mogelijkheid van een nucleaire oorlog. Deze laatste mogelijkheid wordt op zijn beurt in de hand gewerkt door de chaos die gepaard gaat met de uiterste armoede. Evenzeer zijn onderling verbonden de instabiliteit van de wereld en de wapenwedloop, die zelf weer armoede veroorzaakt. Ook nauw aan elkaar verwant zijn armoede, de internationale schuldenlast, inflatie, en de huidige problemen van concurrentie bij de produktie, marketing en handel. Kortom, de verschillende problemen zijn zowel van wereldschaal als onderling verbonden met elkaar; ze versterken elkaar en vormen een belangrijke wereldwijde crisis.

Deze kenmerken van wereldwijdheid en onderlinge verbondenheid wijzen, ik herhaal het, op een innerlijke orde. Het is een orde die vanzelfsprekend de fysieke, emotionele, mentale, morele en spirituele niveaus van het maatschappelijke bestaan omvat en met elkaar verbindt. Dankzij de onontkoombare werking ervan komen de gevolgen van onze mistappen ons aan alle kanten tegemoet, om een bekende zin uit Christopher Fry's *A Sleep of Prisoners* aan te halen. Het is dan ook een orde die we niet straffeloos kunnen negeren. In de mate waarin we de juiste actie ondernemen – wat, zoals we steeds beter begrijpen, een fundamentele verandering van bewustzijn vereist van een voldoende groot aantal individuen – zullen de innerlijke wetten die het evenwicht herstellen gebiedend hebben als een tijdig waarschuwingssignaal en ons aansporen tot een nieuw tijdperk. Anders – dat wil zeggen, als we de uitdaging en de gelegenheid niet te baat nemen – zullen we een teruggang ondergaan door middel van dezelfde kosmische wetten.

De toestand op de planeet kan op nog een andere manier worden beschreven. Het is een situatie waarin iedere daad of nalatigheid van ons, op elk domein (of dat nu chemie, biologie, ecologie, economie, mensenrechten of het voeren van een hete of koude oorlog is) en in elke plaats, vroeg of laat zijn weerslag heeft op alle andere domeinen en plaatsen.

De leer van karma houdt in dat alle verschijnselen op oneindig veel manieren in het bewustzijn samenkomen. Deze morele en spirituele waarheid, die tot op heden slechts bekend was aan heiligen en wijzen door direct inzicht, wordt nu aan allen onthuld door de feitelijke toestand in de wereld – een toestand die het bewijs is van de dynamische heelheid van de wereld en van een zinvolle innerlijke orde.

Eerder haalden we de gedenkwaardige uitspraak aan van een Sovjet-geleerde: “Iedereen is verantwoordelijk voor alles.” Zijn woorden doen me denken aan een passage in een essay over karma dat vele jaren geleden geschreven werd door de Engelse boeddhist en theosoof Christmas Humphreys. Humphreys brengt naar voren dat volgens de wet van karma

iedere verstoring van de harmonie uitgaat van een bepaald punt en alleen hersteld kan worden door de terugkeer tot dat punt van alle krachten die van daaruit in beweging werden gezet. Hij vervolgt:

Ieder van ons is dat punt. Vandaar de uiterste verantwoordelijkheid van ieder mens voor alles wat hij denkt en wil en doet. Er is daarom geen ontkomen aan karma en het heeft geen zin onze ontoereikendheid buiten onszelf te plaatsen. We zijn verantwoordelijk voor onszelf en voor het zelf van anderen, met de enorme waardigheid voor ieder individu die uit deze geweldige waarheid voortvloeit. Als ik bij tijden de speelbal van het lot lijk, een pion die bewogen wordt door een kracht die ik niet kan beheersen, dan is dat, ruimer gezien, een illusie. Ik heb de dingen gemaakt zoals ze zijn, of erbij geholpen ze zo te maken. Ik kan ze ongedaan maken als en wanneer ik daarvoor kies, en geen macht op aarde of God in de hemel kan me tegenhouden.”⁷⁶

Het is alsof het holisme van het bestaan aan ons getoond wordt op een schilderij van wereldformaat door de een of andere mysterieuze kracht achter de schermen. Maar die kracht is natuurlijk de aardse mensheid zelf. Aan ons is de vrijheid te kiezen. Wijsheid, zowel oud als modern, zegt ons dat we de auteurs zijn van onze eigen bestemming, zowel individueel als collectief. Nu bezitten we nieuw bewijs ter ondersteuning van deze waarheid: wereldwijde onderlinge afhankelijkheid. Wij hebben zelf deze toestand veroorzaakt, door onze kennis, uitvindingen, motieven, waarden en activiteiten in een periode van enkele eeuwen.

In pragmatische termen uitgedrukt is de situatie als volgt: rijke en arme landen zijn beide gedwongen met elkaar samen te leven op deze eindige planeet; we zijn op het moment op een zorgeloze en gevaarlijke manier bezig ons natuurlijke milieu te beschadigen; de bevolkingsgroei vindt vooral in de armste landen exponentieel plaats; we bezitten wapens die al het

VIEROUDIG GELUK

Geluk, het doel van alle menselijke inspanningen, omvat een viervoudige vreugde: natuurlijk, transcendent, creatief en dialectisch. Natuurlijke vreugde bestaat gewoon uit het bestaan, uit het ademen van de levensadem, uit het voortleven als een integraal deel van de natuurlijke orde.... De transcendente vreugde is de vreugde van het onmiddellijke existentiële contact met de eeuwige, of tijdloze dimensie van het Zijn... de vreugde die overvloedig stroomt uit de Fontein van alle zijn.... Maar het tijdloze is onafscheidelijk van het creatieve. Zijn is onafscheidelijk van worden.... De bevestiging van het creatieve aspect van het Zijn is de wortel van creatieve vreugde.... Ten vierde is er de dialectische vreugde. Het is de vreugde van het overwinnen van obstakels en van tegenstand. Door de wereld te bevestigen als creatieve zelfexpressie, een gevecht met de krachten van onwetendheid en traagheid, met de krachten van duisternis en kwaad, is alleen maar te verwachten.... De vreugde van het onder ogen zien van de oppositie, of het overwinnen van weerstanden, is de dialectische vreugde. Elke vorm van lijden die voorkomt bij een dergelijke heldhaftige benadering wordt omgevormd tot een element van de overheersende harmonie van dialectische vreugde.

Haridas Chaudhuri³²

leven op deze planeet kunnen vernietigen; en tenslotte, maar niet in de laatste plaats, bezitten we alle middelen om dit zelfgemaakt dilemma op te lossen. De technologie is beschikbaar, en we hebben ook de vermogens van rede en mededogen die nodig is om deze ontwikkeling te keren. Het gaat hoofdzakelijk om het mobiliseren van de wil tot verandering.

Ongetwijfeld zou een kritisch aantal voldoende verlichte mensen, dat gezamenlijk zou handelen, de relevante innerlijke krachten in beweging kunnen zetten, met een voldoende kracht om de menselijke samenleving tot een nieuwe baan te verheffen – wat al het leven op onze planeet ten goede zou

komen. Zal dat gebeuren? Niemand kan met zekerheid voorspellen welke keuzen mensen zullen maken. Wat echter heel duidelijk is, is dat een nieuw type bewustzijn op de Planeet Aarde in opkomst is, dat een universalisme doet ontstaan dat religie, ras, cultuur en sekse overstijgt. Deze visie komt tot op heden nog slechts bij een kleine minderheid voor, maar deze individuen komen verspreid voor over het oppervlak van de aarde. Hun visie is zowel van binnenuit gestuurd als doordrongen van een gevoel van verbondenheid met het hier-en-nu – een gevoel van betrokkenheid, mededogen, verantwoordelijkheid en creatieve doelgerichtheid. Het activisme dat daaruit voortvloeit kan niet omschreven worden als altruïsme of pragmatisme: het is een manier van zelfvervulling, een zorgzaamheid die zijn eigen beloning is.

Er is nog een ander aspect aan deze beweging in het bewustzijn. Niettegenstaande het feit dat de impuls naar heilheid wordt overschaduwd door op verdeeldheid gerichte neigingen in een groot en machtig deel van de menselijke samenleving, is zij altijd aanwezig en levensvatbaar geweest. Onze eigen verwaarlozing van deze dynamiek zorgde er alleen maar voor dat we deze nog sterker zouden tegenkomen.

